

Enonska skupina carske skulpture

Banovac, Ivana

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:291495>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Ivana Banovac

ENONSKA SKUPINA CARSKIH SKULPTURA

Završni rad

Zadar, 2017.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

ENONSKA SKUPINA CARSKIH SKULPTURA

Završni rad

Student/ica:

Ivana Banovac

Mentor/ica:

dr. sc. Silvia Bekavac

Zadar, 2017.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Banovac**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **ENONSKA SKUPINA CARSKIH SKULPTURA** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2. listopada 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. CARSKI KULT	2
2.1. Organizacija štovanja carskog kulta	5
2.2. Skupine carskih skulptura	7
3. CARSKI KULT U ENONI.....	8
4. ENONSKA SKUPINA CARSKIH SKULPTURA	10
4.1. Historijat istraživanja	9
4.2. Kip cara Augusta.....	10
4.3. Kip cara Tiberija	13
4.4. Akefalni carski kip	14
4.5. Akefalni carski kip u togi.....	16
4.6. Domicijan/Nerva.....	17
4.7. Ostale skulpture.....	19
4.7.1. Ženski akefalni kip ("Junona")	19
4.7.2. Ženski akefalni kip ("Izida").....	20
4.7.3. Fragment muške glave (Vespazijan?).....	20
4.7.4. Glava Marka Agripe	20
4.7.5. Glava mladog Klaudija.....	21
4.7.6. Bista Kaligule	22
4.9. Smještaj skulptura	22
5. ZAKLJUČAK.....	23
6. ILUSTRACIJE	24
7. LITERATURA	29
8. SAŽETAK.....	31

1. UVOD

Antička *Aenona*, nekadašnje značajno liburnsko središte i rimski municipij, smještena je na otoku elipsastog oblika unutar pješčane lagune ninske luke i danas čini bogatu povijesnu jezgru grada Nina. Tijekom druge polovice 1. st. pr. Kr. na prostoru istočne jadranske obale dolazi do širenja rimske vlasti i postupne romanizacije obalnih gradova kojesevoj puni zamah postižu tijekom 1. st. Rimljani donose urbanističke, kulturne i političke promjene čije tragove danas iščitavamo u brojnim arhitektonskim, epigrafskim i umjetničkim ostacima.

Osim pravnog i urbanističkog uređenja, proces romanizacije podrazumijevao je i uvođenje rimskih kultova među autohtono stanovništvo, s posebnim naglaskom na carski kult čija je pojava dovela do značajnog preokreta u društvenoj organizaciji i umjetnosti. Carski je kult institucija religijskog i političkog karaktera kojoj je svrha bila štovanje diviniziranog cara i carske obitelji te ujedinjenje središnje vlasti s ostalim dijelovima Carstva. S uspostavom principata, prvi je rimski car August nastojao tim putem učvrstiti novo vladarsko i društveno ustrojstvo. Uloga službenika carskog kulta bila je usmjerena na propagiranje cara i carske obitelji organiziranjem svečanosti u njegovo ime, izgradnjom i održavanjem carskih svetišta te postavljanjem carskih statua na javna mjesta u simbol odanosti rimskoj vlasti.

U Enoni je sačuvan niz raznovrsnih spomenika, prvenstveno skulptura koje svjedoče o štovanju carskog kulta o kojima će biti više spomena u ovom radu. Većina građe potječe iz zbirke Danieli, najveće zbirke antičke umjetnosti u Dalmaciji, a datira iz vremena vladavine cara Tiberija i njegovih nasljednika te, kasnije, iz vremena vladavine careva flavijevske dinastije.

2. CARSKI KULT

Prije osnutka Rimskog Carstva i uspostave carskog kulta, prvi je rimski vladar čija je ličnost bila vezana uz božanstvo i kasnije štovana kao isto bio Julije Cezar. Uz gens Julijevaca veže se božica Venera, prema legendi praroditeljica roda, te *Vediovis (Veiovis)*, obiteljski bog Julijevaca (izjednačen s Askanijem Julom) kojeg se povezuje s Jupiterom.¹Nakon njegove smrti 44. god. pr. Kr. senat ga je proglasio Genijem kojemu se stanovništvo moglo zaklinjati, na njegov su se rođendan vršila javna žrtvovanja, podizali su se njegovi kipovi te postavljali na javna mjesta i u hramove, a mjesec *Quinctilis* dobio je naziv *Iulius*. Naposljetku su gasenat i rimski narod 42. god. pr. Kr. proglasili bogom²te mu je 29. godine pr. Kr. nećak i adoptirani sin Oktavijan daoposvetiti hram (*aedes Divi Iulii*)sa svećenikom (*flamen Divi Iulii*). Time je Julije Cezar službeno postao prvi Rimljanin štovan kao državni bog.³

Novo društveno uređenje i sasvim novi društveni poredak započeli su s Cezarovim nasljednikom Oktavijanom 27. god. pr. Kr. kada je on postao prvi rimski car. August nastavlja štovanje kulta gensa Julijevaca što se postupno transformira u javni carski kult, međutim ne dopušta štovanje kulta cara za njegova života, stoga uvodi kult Genija Augusta.

August, a potom i njegov nasljednik Tiberije, propagiranjem imperijalne moći ojačavaju carski kult kao političko-religijsku instituciju u svrhu povezivanja središta s periferijom Carstva i učvršćivanja novog društvenog i vladarskog ustrojstva. Carski se kult širi izvan središta Rimskog Carstva u provincije gdje se uspostavlja provincijski, pokrajinski i municipalni carski kult organiziran za svaki pojedini društveni sloj.⁴ Uvođenjem provincijskih peregrinskih skupština (*conclia*), rimske su se vlasti sastajale s predstavnicima lokalnih zajednica te tako prenosili elemente rimske vlasti i kulture koji su vodili do romanizacije i širenja carskog kulta. Najznačajnija je skupština na zapadu bila u provincijama Triju Galija koja se održala 12. god. pr. Kr. u Lugdunumu kada je utemeljen provincijski carski kult za tri galske provincije dok su najraniji tragovi pokrajinskog carskog kulta zabilježeni u

---

¹ I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 6 – 7.

²CIL 9, 2628. *Genio Divi Iuli, parentis patriae, quem senatus populusque Romanus in deorum numerum rettulit.*

³I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 12.; I. JADRIĆ-KUČAN, Ž. MILETIĆ, 2008, 76.; (v. D. FISHWICK, 1993a, 1993b – The Imperial Cult in the Latin West, *Studies in the Ruler Cult of the Western Provinces of the Roman Empire*; L. ROSS TAYLOR, 1975. – *The Divinity of the Roman Emperor* ; S. WEINSTOCK, 1971. – *Divus Julius*)

⁴I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 13 – 18., I. JADRIĆ- KUČAN, Ž. MILETIĆ, 2008, 75.

sjeverozapadnoj Španjolskoj (oko 19. g. pr. Kr.) utemeljenjem triju oltara posvećenima Augustu (*arae Sestinae*).⁵

Uvođenje carskog kulta u provincije podrazumijevalo je prvo pravno administrativnu organizaciju rimske vlasti. Taj je proces na području Ilirika započeo tek nakon 11. god. pr. Kr. kada je Ilirik postao carska provincija pod upravom Augustovih legata (*legatus Augusti pro praetore*). Netom poslije gušenja panonsko-delmatskog ustanka 9. god., Ilirik je podijeljen na dvije administrativne jedinice: Gornji (*Superior*) i Donji (*Inferior*) Ilirik, odnosno Panoniju i Dalmaciju. Novoosvojeni prostori postali su važna uporišta iz kojih se vlast širila prema ostalim dijelovima provincija, a važnu ulogu u romanizaciji osvojenog područja imali su rimski vojnici. Ukupno je pet legija bilo stacionirano u Panoniji i Dalmaciji: VIII. *Augusta*, IX. *Hispana*, XV. *Apollinaris* u Panoniji te VII. i XI. legija (kasnije zvane *Claudia Pia Fidelis*) u Dalmaciji.⁶ Uz rimsku se vojsku vežu prvi važni spomenici s obilježjem carske promidžbe iz doba Augusta – tropeji, koji su predstavljali simbol rimske nadmoći i pobjede.⁷

Pokoreno autohtono stanovništvo provincije Dalmacije bilo je podijeljeno na tri sudbena konventa: salonitanski, skardonitanski i naronitanski što je objedinilo autohtone zajednice peregrinskog statusa. Zajednice su unutar konventa bile zadužene za organizaciju pravnih, administrativnih i religijskih rimskih običaja među kojima je bilo ipromicanje carskog kulta.⁸ Najranije organizirano štovanje pokrajinskog carskog kulta zabilježeno je u Liburniji koja je bila pod jurisdikcijom skardonitanskog konventa, a vrijeme osnivanja se stavlja u Augustovo ili Tiberijevo doba. Epigrafski spomen skardonitanskog konventa datira u doba cara Tita i zabilježen je na dva kamena ulomka od kojih je prvi pronađen u Skradinu, a odlomljeni dio pronađen je naknadno u ženskom benediktinskom samostanu sv. Nikole u Trogiru: *Divo Aug(usto) e[t]/ divo Vespasian[o]ex auctoritat[e][imp(eratoris)] / T(iti) Caesaris diviVe[sp(asiani) filii] Vesp(asiani)] / [Augu]sti conventus /Scardonis c[onsecravit?].⁹*

---

⁵I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 100., 104 – 105.

⁶A. BETZ, 1938, 37-40; M. ZANINOVIĆ, 1984, 71-72.

⁷Na prostoru provincije Dalmacije otkrivena su dva tropeja: stariji iz 35.-33. g. pr. Kr. koji veliča Oktavijanovu pobjedu nije ostao sačuvan te mlađi koji komemorira ugušenje delmatsko-panonskog ustanka 9. god. od kojega su ostali sačuvani fragmenti iz legijskog logora u Tiluriju. I. JADRIĆ-KUČAN, Ž. MILETIĆ, 2008, 82.; I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 95., 98.; N. CAMBI, 2011, 131.

⁸I. JADRIĆ-KUČAN, 2012, 44.; M. DUBOLNIĆ GLAVAN, 2015, 330.; D. DEMICHELI, 2015, 98.

⁹EDCS-65000045. D. Demicheli je pronašao drugi izgubljeni odlomak natpisa i predložio nešto drugačiju restituciju: *Divo Aug(usto) e[t]divo Vespasian[o]ex auctoritat[e][imp(eratoris)] T(iti) Caesaris divi*

Osim kao potvrda o postojanju konventa, natpis također služi kao potvrda o štovanju carskog kulta i za vrijeme flavijevske dinastije koja se morala pobrinuti za pravdanje svog božanskog statusa, budući da je riječ o novoj dinastiji koja nije imala božanskog prethodnika.¹⁰

Liburnski je carski kult bio organiziran samo za liburnske zajednice, o čemu svjedoče epigrafski natpisi na kojima se spominju *ara Augusti Liburnorum*¹¹, *sacerdos Liburnorum* i *civitates Liburniae*¹² dok su Japodi, koji su također bili dio skardonitanskog konventa, isključeni iz organizacije carskog kulta, vjerojatno zbog dugotrajnog otpora i nepovjerenja prema rimskoj vlasti.¹³ Svećenik koji je upravljao kultom konventa nosio je naslov *sacerdos ad aram Augusti Liburnorum*, a s područja Liburnije poznata su tri svećenika carskog kulta: T. Turanije Sedat,¹⁴ L. Gavije Optat¹⁵ i M. Trebije Prokul.¹⁶

Kada je točno uveden provincijski carski kult u Dalmaciju, još uvijek je nepoznanica. Sačuvana arheološka građa najranije postojanje provincijskog carskog kulta stavlja u 2. pol. 1. st., a to je fragmentarni natpis iz Zenice koji spominje *sacerdosa* provincije Dalmacije.¹⁷ Potvrdu o kultu pruža i natpis koji spominje patrona provincije Gaja Julija Silvana Melanija¹⁸

Ve[sp(asiani) filii] Vesp(asiani)][Augu]sti conventus L[iburnor(um)]Scardonis c[onsecravit?](D. DEMICHELI, 2015, 96.)

¹⁰D. DEMICHELI, 2015, 92 – 104.

¹¹CIL 3, 2810. *T(ito) Turra[nio] / T(iti) filio Ser(gia) Seda[to] / decurioni II[viro?] / Scardonis sacer[doti] / ad aram Aug(usti) Lib[urn(or)um] / huic ordo Scardo[nitan(or)um] / statuam decre[vit] / Iulia Sex(ti) filia Maxima / inpensa remi[ssa] / d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit) l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*

¹²CIL 3, 9879 (2808) *Neroni Caesari / Germanici filio Ti(berii) / Aug(usti) nepoti Divi Aug(usti) pr[o(nepoti)] / flamini Aug(ustalis) / civitates Liburniae.*

¹³I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 106 – 109.; I. JADRIĆ- KUČAN, Ž. MILETIĆ, 2008, 83 – 87.

¹⁴CIL 3, 2810. *T(ito) Turra[nio] / T(iti) filio Ser(gia) tribu Seda[to] / decurioni duo[viro?] / Scardonis sacer[doti] / ad aram Aug(usti) Lib[urn(or)um] / huic ordo Scardo[nitan(i)] / statuam decre[vit] / Iulia Sex(ti) filia Maxima / inpensa remi[ssa] / d(e) s(ua) p(ecunia) f(ecit) l(oco) d(ato) d(ecreto) d(ecurionum).*

¹⁵ILJug 247. *Lib(ero) pat(ri) / L(ucius) Gavius Optatus sac(erdos) / Liburnor(um) immemor(iam) Gaviae / L(uci) filiae Maximae matris templum / a parte dextra aedic(ulae) libero / aditu maiori altano cum valvis / et accubitu et sedibus vetustate / corruptum a solo restituit.*

¹⁶CIL 3, 2931. *M(arco) Trebio / Proculo / equom publ(icum) / hab(enti) sacer(dos) Lib(urnorum)553 / Iivir(o) aedil(i) Arba(e) / Trebia M(arci) fil(ia) / Procula / patri t(estamento) p(oni) i(ussit).*

¹⁷CIL 3, 12762+12766. ...] *C / C[.....]ti / II v[iro] munic B[ist(uae)] / sacerdoti] [provi]nc(iae) / Delma[tiae] / U[lp(ia)?] P[r]oci[lla] co[n]iugi / [et s]ib[i]*

¹⁸CIL 3, 12732. *C(aio) Iul(io) Silvano / Melanioni eq(uo) / publ(ico) flam[i]ni Po/monali [...]Jur, om[nibus] equestri/bus militiis func/[t]o, proc(uratori) Aug(usti) / [...] IIII / [...] rc. per provin/[cias?] XXIII, proc(uratori) Aug(usti) / [ra]tionis [hereditatium?] / [proc(uratori) Aug(usti) p]r[o]vinc(iae) / [...]p]roc(uratori) [Gall]i[ar.*

čije se ime, osim u Dalmaciji, spominje i u sjedištu provincijskog kulta u Lugdunumu. S obzirom na to da je u svim rimskim provincijama sjedište provincijskog carskog kulta bilo smješteno u glavnom gradu provincije, odgovore bi trebalo tražiti u Saloni.¹⁹

Carski se kult pojavljuje još za Augustova života duž istočne jadranske obale u municipijima i kolonijama poput Iadera, Tarsatike, Osora, Enone, Narone i drugima. Među najznačajnijim imenima koja su djelovala u organizaciji carskog kulta na području Ilirika spominju se Publije Kornelije Dolabela, namjesnik provincije Dalmacije za vrijeme vladavine cara Tiberija (14. – 20. g.), te Lucije Voluzije Saturnin, namjesnik provincije Dalmacije (29. – 40. g.) koji je nastavio Dolabelinu promidžbu carskog kulta. Značajan je trag ostavio i Druz Cezar čiji je spomenik posvjedočen u Enoni za vrijeme njegova boravka u Dalmaciji. Uvrijeme P. K. Dolabele i L. V. Saturnina na istočnoj se jadranskoj obali počinju formirati prve skupine carskih skulptura od kojih najbrojnije ostatke nalazimo u Enoni, Osoru i Naroni. Stupanjem flavijejske dinastije na vlast jača carski kult, a to potvrđuje već spomenuti natpis iz Skardone kojeg car Tit postavlja u čast božanskog Augusta i božanskog Vespazijana.²⁰

2.1. Organizacija štovanja carskog kulta

U Rimu se carski kult provodio na Palatinu na carskom kućnom oltaru, na Kapitoliju te u hramu Marsa Ultoradok su u rimskim municipijima postojali hramovi za štovanje Genijakoji se u Rimu grade tek nakon smrti cara Augusta. Glavnu je ulogu u štovanju carskog kulta u Rimu imao *flamen Iulialis*, a nakon Augustove je smrti Tiberije osnovao kolegij *sodales Augustales* kojeg je činio 21 senator s pripadnicima carske obitelji na čelu s tri magistra i flamenom (*flamen Augustalis*), a uloga je tog kolegija bila štovanje božanskog Augusta i julijejskog gensa. Uz štovanje kulta bile su vezane i privatne grupe zvane *cultores Augusti*, *cultores Larum Augusti*, *cultores Larum et imaginum Augusti*, *cultores imaginum Caesaris nostris*. Osim carskog genija štovao se i carski numen (*Numen Augusti*) kojeg je u carski kult uvrstio Tiberije posvetom oltara (*Ara Numinis Augusti*) u Rimu kratko prije Augustove smrti.²¹U provincijama, odnosno municipijima, službu su vršili *flamines*, *flaminicae* i *sacerdotes*, a od 12. god. pr. Kr. organizira se kolegij od šest augustala, *sexviri*

Lug]u[dunens. Et Aquitan[ic.] (?) / ---/ [patrono] [in] muni[cipio Do]maviano / ---/ patrono / pro[v]inc[iae] ---]

¹⁹I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 101 – 103.

²⁰I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 111 – 114.; I. JADRIĆ- KUČAN, Ž. MILETIĆ, 2008, 83 – 87.

²¹I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 16.

Augustales.²² U sjevernoj Italiji *sexviri Augustales* nosili su naziv *cultores domus divinae*, a kolegij su činili bogati oslobođenici koje su birali članovi municipalnog senata. Služba je trajala godinu dana, a njenim su obnašanjem postizali društveni prestiž.²³ Uloga je službenika carskog kulta bila političko i religijsko propagiranje cara i carske obitelji organiziranjem svečanosti u ime cara, izgradnjom i održavanjem carskih svetišta i drugih građevina unutar gradova te postavljanjem carskih statua na javna mjesta kao simbola vlasti.

2.2. Skupine carskih skulptura

Izuzetan primjer štovanja i širenja carskog kulta u Rimskom Carstvu i njegovim provincijama, pa tako i u Dalmaciji, predstavljaju skupine carskih skulptura. Na području Dalmacije, točnije u njezinom primorskom dijelu, pronađena je znatna količina carskih skulptura i portreta koji su nekad pripadali carskim skupinama izrađenim u svrhu propagiranja carskog kulta. Primjere takvih portreta nalazimo na otocima Cresu, Rabu (*Arba*) i Visu (*Issa*), zatim u Ninu (*Aenona*), Skradinu (*Scardona*), Solinu (*Salona*), Čitluku (*Aequum*), Omišu (*Oneum*) te Vidu kod Metkovića (*Narona*).

Prve se skupine pojavljuju za vrijeme Augusta o čemu svjedoče glava Oktavijana (tzv. akcijski tip) te glava Druza Mlađeg pronađene u Osoru na otoku Cresu. Za vrijeme vladavine cara Tiberija nastaje sve više carskih skupina, a na području Dalmacije za njihovo formiranje najzaslužniji je bio namjesnik P. Kornelije Dolabela.²⁴ Carske se skupine nakon julijevsko-klaudijevske dinastije nastavljaju izrađivati i kroz flavijevsko razdoblje pa sve do Trajanove vladavine nakon čega neko vrijeme nestaju. U Dalmaciji nisu pronađene skupine koje bi pripadale dinastiji Antonina. Ponovno se pojavljuju za vrijeme vladavine Severa o čemu svjedoče ostaci skulpture i natpisa s otoka Raba. Carskoj se skupini također mogu pridodati i kipovi tetrarhijskih vladara iz doba Dioklecijana pronađeni u Saloni i Dioklecijanovoj palači, no uz određenu dozu opreza jer je ikonografija tog razdoblja slabije poznata. O konstantinskoj skupini na ovom području nema dokaza.²⁵

Skulpture su bile izrađivane od mramora ili vapnenca od kojih je potonji označavao lokalnu proizvodnju. Skupine su naručivali i postavljali službenici rimske države, namjesnici

---

²²I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 31 – 32.; I. JADRIĆ- KUČAN, Ž. MILETIĆ, 2008, 77.

²³I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 75 – 77.

²⁴N. CAMBI, 1998, 55.

²⁵N. CAMBI, 1998, 56 – 58.

privatne osobe. Skulpture su stajale u manjim svetištima kao što je to slučaj u Naroni ili na gradskom forumu (*Aenona, Apsorus, Issa*).²⁶

Kod većinesu skulptura carskih skupina s područja Dalmacije pronađeni tragovi namjernog oštećivanja. Takvo je postupanje prema kipovima najizraženije bilo u razdoblju procvata kršćanstva kada su se svi poganski oblici vjerovanja namjerno narušavali, pa su tako i carske statue bile metama. Osim osakaćivanja, statue su se također bacale u more o čemu svjedoče pronađeni kipovi iz Cresa i Osora.²⁷Također je na portretima prisutan postupak *damnatio memoriae* koji je zabilježen kod dva Domicijanova portreta preklesana u Nervu i Trajana.²⁸

3. CARSKI KULT U ENONI

Tijekom posljednjih desetljeća 1. st. pr. Kr. kada rimska uprava jača i dolazi do uzdizanja grada na rang municipija, u Enoni započinju velike urbanističke promjene popraćene kulturnim i društvenim razvojem. Enona je imala vrlo bliske odnose s Jaderom i okolnim municipijima, kao i s prekomorskim italjskim gradovima zahvaljujući obalnom smještaju i lukama koje su omogućavale razvoj trgovine i razmjene dobara što je dodatno utjecalo na njezinu romanizaciju.Kroz 1. st. doseljava se sve veći broj stanovništva u municipij,podižu se novi, čvršći bedemi s gradskim vratima, obnavlja se gradski forum s trijemom, kapitolijem i javnim zgradama, grade se ceste, luke i most na južnom dijelu grada, uspostavlja se vodoopskrba putem akvedukta te se razvija stambena izgradnja.²⁹

Najznačajnija javna građevina, danas sačuvana samo u svojim temeljima na zapadnoj strani foruma, jest kapitolijski hram koji je ujedno i najveći otkriveni rimski hram u Hrvatskoj. Hram se sastoji od dubokog trijema sa šest kaneliranih stupova na pročelju i trodijelnog svetišta posvećenog Kapitolijskoj trijadi. Podignut je na podij visok preko 3 metra kojemu se pristupalo pomoću stubišta flankiranog parastima. Prema dokumentaciji Ć. Ivekovića, na bočnim stranama bočnih cela nalazile su se po tri polukružne niše. Hram je imao dvije faze izgradnje: prva se datira u Augustovo doba, a druga u doba Flavijevaca. Hram iz Augustovog doba bio je manjih dimenzija s antama i četiri stupa na pročelju. Flavijevski je hram opisani monumentalni heksastil, a dataciju potvrđuju stilske odlike dekoracije na

---

²⁶N. CAMBI, 1998, 57.

²⁷N. CAMBI, 1998, 57 – 58.

²⁸N. CAMBI, 1998, 56.

²⁹I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 147.

arhitektonskim ostacima te natpis s pročelnog friza na kojemu se spominje car Vespazijan.³⁰Na temelju tog je natpisa M. Suićpretpostavio da je hram imao karakter *Augusteuma*, odnosno da je bio posvećen božanskom Vespazijanu od strane njegova sina Tita te da su unutar polukružnih niša bile smještene carske skulpture.³¹Ipak, prema I. Jadrić-Kučan, postojanje trodijelne cele i sama monumentalnost te položaj hrama upućuju na činjenicu da je hram bio korišten isključivo za kult kapitolijske trijade (Jupiter, Junona i Minerva), s obzirom na činjenicu da u Carstvu nije poznat nijedan hram s tripartitnom celom u kojem se štovao carski kult.³²

Organizacija carskog kulta u Enonimože se pratiti kroz razdoblje vladavine cara Tiberija i julijevsko-klaudijevske dinastije kada nastaju najznačajniji spomenici vezani uz carsku propagandu te kroz razdoblje Flavijevaca koji najveći trag ostavljaju u graditeljstvu. Prve tragove koji svjedoče o jačanju rimske vlasti na području Enone ostavlja Publije Silije Nerva, prokonzul Ilirika 20. god. pr. Kr. i prvi patron Enone, kojemu u čast gradsko vijeće u Enoni podiže kip s natpisom.³³ Prema epigrafskim podacima, enonska je zajednica posebno bila vezana za cara Tiberija, odnosno za namjesnika L.V. Saturnina koji je ujedno bio i drugi patron grada sve do svoje smrti 56. god., o čemu svjedoče tri javna spomenika podignuta njemu u čast. L. V.Saturnin bio je član kolegijasodalis *Augustalis* i *sodalis Titii* koji su u Rimu vršili službu carskog kulta za rod Julijevaca. Kao namjesnik provincije imao je veliki utjecaj u propagiranju carskog kulta u Dalmaciji, osobito u Enoni gdje je vrlo vjerojatno on, ako ne i sama gradska zajednica, dao postaviti prvu skupinu carskih skulptura julijevsko-klaudijevske dinastije.³⁴ Osim P. Silija Nerve i L. Voluzija Saturnina, pretpostavlja se da je enonska zajednica odala čast rimskom vojskovođi Agripi, zetu cara Augusta i prijatelju P. Silija Nerve, čiji spomenik (portret, navodno pronađen u Ninu) prema M. Kolegi³⁵ i N. Cambiju³⁶možebitno predstavlja začecje štovanja carskog kulta u Enoni iz kojeg će se razviti

---

³⁰Na oštećenom je frizu na zabatu pročelja tekao natpis u dva reda ispisan brončanim slovima od kojih se danas mogu prepoznati: OCC .. i u donjem ESPA.. (*Imperator Caesar Vespasianus Augustus*) (I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 151.; M. KOLEGA, 1998, 89.)

³¹M. SUIĆ, 1996, 571.; ISTI, 2003, 233.

³²I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 148.; M. SINOBAD, 2007, 248 – 248., M. DUBOLNIĆ GLAVAN, 2015, 73 – 77.

³³CIL 3, 1017 (2973) *P(ublio) Silio / P(ubli) / f(ilio) pro co(n)s(uli) patron(o) / decreto d(ecurionum)*.M. KOLEGA, 1998, 90., bilj. 65.

³⁴I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 156 – 158.

³⁵M. KOLEGA, 1998, 90.

³⁶N. CAMBI, 1998, 49.

julijevsko-klaudijevska carska skupina posvećena caru Augustu, njegovom nasljedniku Tiberiju i carskoj obitelji. Carski je kult u Enoni bio organiziran i za libertinski sloj na municipalnom nivou što je vidljivo iz postojanja kolegijasa *sexviri Augustales* među kojima se ističu Gaj Tulije Ursio³⁷ i Gaj Vetije Eutih³⁸, a vjerojatno su postojali isvećenici građanskog statusa *sacerdotes*.³⁹

4. ENONSKA SKUPINA CARSKIH SKULPTURA

Enonsku skupinu carskih skulptura čini sedam monumentalnih kipova od kojih se četiri primjera sa sigurnošću atribuiraju julijevsko-klaudijevskoj dinastiji s obzirom na njihove stilske i ikonografske odlike, s tim da dva imaju portrete (August i Tiberije) dok druga dva nemaju sačuvanu glavu i nije moguća točna atribucija. Uz njih se javlja i jedan toga kip kojem su fragmentarno sačuvani torzo bez glave, podlaktica i većeg dijela nogu. Osim cijelih kipova, otkriven je i jedan portret atribuiran Nervi, prerađen od portreta cara Domicijana.⁴⁰ Uz te primjere, kojima s relativnom sigurnošću možemo potvrditi carska obilježja i enonsku provenijenciju, također se može naći i nekolicina skulptorskih djela čija se atribucija ili porijeklo ne mogu sasvim točno odrediti, ali se prema nekim autorima može pretpostaviti carski karakter, odnosno enonska provenijencija. Među takvima nalaze se dvije ženske statue pretpostavljenog religijskog karaktera – Junona i Izida, fragment muške glave (Vespazijan?), glave Agripe i Klaudija te bista Kaligule.

4.1. Historijat istraživanja

Sredinom 18. stoljeća provedena su prva nestručna arheološka istraživanja na području Zadra, Nina i obalnog područja od strane skupljača starina, mletačkih providura te zadarskih i ninskih bogataša među kojima su ona najopširnija provedena upravo u Ninu. Prilikom tih istraživanja zadarski je liječnik Antonio Danieli Tommasoni prikupio velike količine arheološke građe te osnovao tada najveću privatnu zbirku antičkeskulpture u Dalmaciji.

---

³⁷CIL 3, 2978 (10018). *D(is) M(anibus) s(acrum). / C(aio) Tullio Ursi/oni, sexvir(o) Aug(ustalis), / Tullia Victori/na marito / optimo.*

³⁸CIL 3, 2103. *D(is) M(anibus) / C. Vetti/o Euty/cheti IIIII / vir(o) Aug(ustalis), / C. Vettius / Eucharis/ tus patri / pientissimo / et sibi / v(ivus) f(ecit).*

³⁹I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 159.; M. KOLEGA, 1998, 86.

⁴⁰I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 148.; N. CAMBI, 1998, 48., M. KOLEGA, 2003, 20.

Godine 1786. Danieli je financirao iskopavanja u vrtu Josipa Đurovića 80-ak metara istočno od Kapitolijskog hramagdje je pronađeno osam monumentalnih kipova koji su pripadali carskoj skupini julijevsko-kladijevske dinastije.⁴¹ Kipovi su zatim otkupljeni te su postali dio Danielijeve privatne zbirke. Ona je nešto kasnije pripala obitelji Pellegrini-Danieli kada su izrađeni i prvi popisi u kojima se navodi količina od 324 kiparska djela uz grčke i latinske natpise, sitnu arheološku građu, numizmatičku kolekciju, galeriju slika, knjižnicu i ostale vrijedne predmete. Zbirka ostaje u vlasništvu obitelji sve do 1859. godine kada je Casimiro Pellegrini-Danieli prodaje plemiću Pietru Cernazaiju, a ona završava u Udinama u Italiji. Godine 1882. zbirka dopijeva u vlasništvo tamošnjeg nadbiskupskog sjemeništa nakon čega se rasprodajena aukciji 1900. – 1901. godine. Građa se takoraspodijelila diljem Europe (Venecija, Akvileja, Milano, Beč, Kopenhagen i dr.), a dio je dospio i u Zadar. Prvu stručnu katalošku obradu inventara izradili su i objavili J. Bankó i P. Sticotti. Među antičkom kamenom plastikom izdvojili su oko 70 djela od kojih je 21 komad otkupljen na aukciji 1901. godine te su 1902. prebačeni u Arheološki muzej u Zadru. Četiri od osam pronađenih carskih statua iz zbirke Pellegrini-Danieli stigle su u muzej 1928. godine dok se ostalima nakon aukcije izgubio trag.⁴²

4.2. Kip cara Augusta

Kip cara Augusta (Sl.1.) jedan je od četiri monumentalne carske skulpture iz julijevsko-kladijevske dinastije te ujedno i najbolje očuvani primjerak. Izrađen je od kararskog mramora te visok 2,30 m, a datira se od 40. do 50. godine 1. stoljeća. Tipološki pripada II. tipu, odnosno tipu Prima Porta koji je nastao oko 27. g. pr. Kr. kada car dobiva naslov *Augustus*.⁴³

Tip Prima Porta najrasprostranjeniji je tip carskog portreta te broji oko 170 replika s varijantama izrađenim na području Rimskog Carstva. Prema literaturi, oko 15 portreta datira se u vrijeme Augusta dok su ostali nastali kroz julijevsko-kladijevsko razdoblje. Naziv je dobio po statui Augusta pronađenoj u Prima Porti unutar trijema vile koja je pripadala carevoj supruzi Liviji. Tip se najbolje prepoznaje po frizuri čije su karakteristike raščlanjena desna strana frizure u obliku kliješta sačinjena od dva svinuta pramena iznad desnog oka te dva

---

⁴¹M. KOLEGA, 1989, 3.; ISTA, 1998, 86.

⁴²M. KOLEGA, 1989, 3 – 7.

⁴³I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 150.; M. KOLEGA, 1998, 86.; ISTA, 1989, 9.

pramena u obliku lastavičjeg repa iznad korijena nosa, pri čemu su oba elementa povezana zajedničkim pramenom dok je lijeva strana frizure počešljana pramenom do pramena te se sužava prema uhu. Uz to se vežu i ikonografski, odnosno ideološki elementi poput prikaza vijenca od hrastova lišća na glavi (*corona civica*) koji simbolizira božanstvo te se razvija posthumno, odnosno nakon divinizacije cara. Veliki je broj takvih portreta Augusta nastao za vrijeme vladavine cara Klaudija dok su za vrijeme Tiberija često prikazivani bez vijenca. Osim vijenca, tip Prima Porta razlikuje se i po odjeći, a poznati su primjeri: *togatus*, polugol s prebačenim plaštom preko ramena i bokova, s vojničkim oklopom, s prekrivenom glavom (*velatio capitis*) te s ikonografskim atributima Jupitera.⁴⁴ Ovakav se tip skulpture u literaturi uspoređuje s klasičnom grčkom umjetnošću u smislu isticanja, odnosno idealiziranja duhovne i fizičke ljepote. Primjer s kojim se najbolje može povezati jest Polikletov *Doryphoros* iz 5. st. pr. Kr. koji ideološki i svojim oblikovanjem odgovara carskoj skulpturi julijevo-klaudijevskog razdoblja.⁴⁵

Portret Augusta iz Nina svojim mladolikim izgledom, idealiziranom ljepotom te stavom vrlo dobro imitira klasičnu grčku skulpturu. Lik se oslanja na desnoj nozi dok je lijeva zabačena natrag u iskorak. Odjeven je u plašt koji je prebačen preko lijevog ramena te ostavlja gornji dio tijela golim, a zatim u horizontalnim i vertikalnim naborima pada preko bokova i nogu čime se stvara efekt svjetla i sjene. Glava je neznatno okrenuta na desnu stranu, a izraz lica mladolik i blag. Frizura je tipičnog oblika tipa Prima Porta s elementima kliješta i lastavičjeg repa te ju ukrašava vijenac od hrastova lišća s plodovima žirja povezanim vrpcom koja je potom vezana u čvor po sredini donjeg dijela vrata pri čemu krakovi vrpce padaju preko oba ramena. Prema prvim opisima koje su iznijeli J. Bankó i P. Sticotti 1895. godine, statua je bila očuvanija nego danas te je zahvaljujući tim opisima lako rekonstruirati današnje nedostatke. Naime, tada je bila sačuvana cijela desna ruka od koje je danas ostala samo nadlaktica gdje se u laktu vidi rupa u sredini za nasađivanje podlaktice pomoću željezne šipke. Prema autorima, u ruci je navodno stajao nekakav okrugli predmet, pretpostavlja se patera. Na lijevom se ramenu vide četvrtasti žljebovi na koje je bila nasađena lijeva ruka koja je najvjerojatnije bila podignuta i time stvarala ravnotežu s obzirom na to da je težište tijela

---

⁴⁴M. KOLEGA, 1998, 87.; ISTA, 1989, 12.

⁴⁵M. KOLEGA, 1998, 87.

bilo na desnoj strani.⁴⁶ Kipu također nedostaju obje noge, odnosno nisu ostale sačuvane lijeva do pete te desna do gležnja.⁴⁷

Ikonografski gledano, ovaj portret Augusta prikazuje cara kao božanstvo, odnosno kao idealizaciju najvećeg rimskog božanstva Jupitera, što je, kako je već prethodno spomenuto, karakterističan način posthumnog prikazivanja cara u julijevsko-klaudijevskoj dinastiji. Atributi koji potvrđuju tu interpretaciju vijenac su od hrastova lišća na glavi koje simbolizira Jupitera, zatim pretpostavljena patera u desnoj ruci te žezlo koje se nalazilo u podignutoj lijevoj ruci. Neki od najpoznatijih primjera koji Augusta prikazuju kao boga Jupitera te su izgledom vrlo slični enonskom kipu brončana su statua božanskog Augusta iz Herculaneuma te torzo iz Metroona u Olimpiji. Potonji je uzor imao u Fidijinom Zeusu iz Olimpijeu smislu da August, slično kao Zeus koji je Otac svih bogova, predstavlja cara-boga i zaštitnika cijelog Rimskog Carstva. Također je prikazan polugol s plaštom prebačenim preko lijevog ramena i bokova. Uz njega je stajao natpis s arhitrava koji glasi, „hram posvećen Caesaru Augustu, sinu bogova, zato što je on spasitelj Grčke i svijeta“ iz čega saznajemo da je August poistovjećen sa Zeusom.⁴⁸ Taj epigrafski nalaz potvrđuje da se u Olimpiji August isključivo prikazivao kao najveće božanstvo te da je bio smješten u Augusteju. S enonskim Augustom zatim se može usporediti i reljef iz Ravene na kojem je car također prikazan s vijencem od hrastova lišća na glavi, tijelo mu je polugolo prekriveno plaštom prebačenim preko lijevog ramena i bokova. Oslanja se na desnu nogu dok je lijeva podignuta na nebeski globus te u desnoj ruci najvjerojatnije drži koplje, a lijevom pridržava plašt i mač. Izrađen je po uzoru na boga Marsa Ultora sa zabata Marsova hrama na Augustovom forumu u Rimu. Ovoj skupini stilski i ikonografski također pripada i znameniti Augustov kip iz Soluna prikazan na helenistički način slično kao i prethodni. S navedenim se može zaključiti da ovakvi primjeri Augustovih portreta, u koje ujedno spada i enonski kip, sadrže elemente dvaju stilskih utjecaja: zapadni, koji se očituje u stilskim i morfološkim odlikama klasičnim za rimsku skulpturu, te istočni, koji se prepoznaje po ikonografskim atributima i elementima preuzetim iz klasične grčke skulpture.⁴⁹

---

⁴⁶M. KOLEGA, 1989, 9 – 12.

⁴⁷I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 151., bilj. 755

⁴⁸M. KOLEGA, 1989, 16., bilj. 42

⁴⁹M. KOLEGA, 1989, 15 – 17.; ISTA, 1998, 87.

4.3. Kip cara Tiberija

Monumentalni kip cara Tiberija (Sl.2.) drugi je po važnosti kip iz carske skupine julijevsko-kladijevke dinastije. Izrađen je odkararskog mramora, visine 2,10 m te se, kao i već navedeni kip cara Augusta, datira u razdoblje od 40. do 50. godine 1. stoljeća.⁵⁰Tiberijevi se portreti, prema najnovijoj tipologiji, razlikuju u šest stilski srodnih tipova izrađenih na temelju portretnih karakteristika te po načinu češljanja. Enonski kip stilistički pripada tipu Kopenhagen 624 što se prepoznaje po glavi, odnosno načinu češljanja, odjeći te starosnoj dobi cara. Tip Kopenhagen 624 nastao je nedugo nakon Tiberijeva uspona na vlast te je danas poznato oko 25 primjeraka ovog tipa.⁵¹

Kipje relativnoslabije očuvan od Augustova kipa te mu je stražnja strana dosta slabije obrađena od prednje. Odjeven je u togu s *velatio capitis* čime jecar prikazan poput augura što se često javlja u ikonografiji julijevsko-kladijevskog razdoblja. Enonski kip cara Tiberija s *velatio capitis* ikonografski je i stilistički vrlo sličan kipovima Augusta iz Via Labicana u Rimu tekipovima Augusta i Kladija iz Akvileje. Toga se sastoji od tunike s rukavima koja pokriva cijelo tijelo te u struku stvara nabore oblika slova „U“ koji stilski i kronološki pripadaju Kladijevom razdoblju, a slične primjere takvog prikaza Tiberija nalazimo u Napulju (Herculaneum) te u grupi iz Roselle.⁵² Desna ruka, odnosno nadlaktica podignuta je prema naprijed dok je lijeva položena uz tijelo. Nedostaju mu obje podlaktice, a pretpostavlja se da je u desnoj ruci držao *simpulum*, a u lijevoj svitak kao simbol vladarske moći i uloge *pontifex maximus*. Figura je oslonjena na lijevu nogu dok je desna savinuta u koljenu i zabačena natrag, a obje su noge odsječene u gležnju. Glava je neznatno okrenuta na lijevu stranu te je punijeg, kvadratnog oblika, a desni dio toge koji je prebačen preko glave nedostaje.⁵³ Kosa je lagano valovita te iznad čela ravno začešljana s razmaknutim pramenovima iznad lijevog i desnog oka. Za razliku od Augusta, portret cara Tiberija manje je idealiziran, odnosno prikazan bliže istinskom obliku. Lice je zategnuto te su nalicuzamjetna manja oštećenja dok je nos zavinut prema dolje, a vrh otučen. Brada je naglašena, a vrat anatomski oblikovan. Car je prikazan u starijoj dobi što se očituje u borama na licu.⁵⁴

---

⁵⁰M. KOLEGA, 1989, 17.

⁵¹I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 152.; M. KOLEGA, 1998, 88.

⁵²M. KOLEGA, 1998, 88.

⁵³M. KOLEGA, 1989, 17 – 18.

⁵⁴M. KOLEGA, 1998, 87.

U prvom katalogskom opisu kojeg su objavili već spomenuti J. Bankó i P. Sticotti 1895. godine, autori su na temelju portretnih karakteristika (frizura, zavinut nos, naglašena, šiljasta brada) kip atribuirali caru Tiberiju. Ta je interpretacija bila prihvaćena od većine autora koji su se bavili pitanjem enonske carske skupine sve do 1968. godine kada je H. G. Niemeyer u svojoj studiji o rimskim carevima dao interpretaciju o pripadnosti istog caru Klaudiju na temelju usporedbe ikonografskih i stilskih karakteristika Klaudijevim kipom u Akvileji. Nakon iznesene analize su teoriju prihvatili autori među kojima je bio i M. Suić koji u svojim opisima tvrdi da kip nedvojbeno predstavlja cara Klaudija unatoč interpretacijama Bankóa i Sticottija. N. Cambi je 1982. godine kip ponovno atribuirao caru Tiberiju na temelju oblika frizure i fizionomije kipa.⁵⁵ Portretne karakteristike po kojima se prepoznaje lik Tiberija najbolje se očituju u obradi glave čija je struktura zdepastog kvadratnog oblika, lice bezizražajno, a kosa ujednačeno valovita te ravno odrezana na čelu. Takve elemente uočavamo kod glave cara Tiberija u Museo Nazionale u Palermu, potom u Museo Nazionale Romano u Rimu, kod biste Tiberija u Veneciji te primjera iz Gliptoteke u Monaku.

Trend klasicističko-idealističkog oblikovanja portreta najčvršće se utemeljuje kroz kasno Tiberijevo razdoblje umjetnosti, kada ujedno nastaje i enonska carska skupina, te se kod većine portreta pojavljuje stilsko jedinstvo, odnosno nema naznaka posebnog razvoja portretne umjetnosti.⁵⁶ Portreti Tiberija koji datiraju u julijejsko razdoblje prikazuju ga kao mladog čovjeka te su prisutni elementi klasičnog, idealiziranog stila, kao i kod drugih prikaza careva julijejsko-klaudijejske dinastije (biste Tiberija u British Museumu u Londonu te u Vatikanu, portret u muzeju u Firenci), dok enonski kip prikazuje cara u zreloj dobi, odnosno izrađen je „u maniri neidealiziranog princepsa, ali svakako s jednom naglašenom estetskom crtom, s harmoničnim skladom u izradi odjeće, kao i sa simetričnim postavljanjem nabora“.⁵⁷ Prema H. G. Niemeyeru, upravo enonski kip cara Tiberija predstavlja jedan od najreprezentativnijih primjera toga statue iz razdoblja ranog Carstva.⁵⁸

4.4. Akefalni carski kip

Prvi od dva akefalna kipa (Sl.3.), ujedno i najmonumentalniji kip iz cijele enonske carske skupine julijejsko-klaudijejske dinastije, prikazuje mušku figuru, nedvojbeno cara,

---

⁵⁵M. KOLEGA, 1989, 18.; M. SUIĆ, 1996, 569 – 570.

⁵⁶M. KOLEGA, 1998, 88.

⁵⁷M. KOLEGA, 1989, 19 – 20.

⁵⁸M. KOLEGA, 1989, 20.; N. CAMBI, 2005, 28.

nozbog izgubljene glave nije moguće točno odrediti o kojem caru je riječ. Izrađen je od kararskog mramora, ukupne visine s plintom 2,60 m (sam kip je visok 2,50 m) te se na temelju stilskih odrednica, kao i već navedeni kipovi, datira u klauđijevsko razdoblje, odnosno od 40. do 50. godine 1. stoljeća. Kip je izrađen u klasicističkom, odnosno idealiziranom stilu kakav odlikuje i ostale kipove carske skupine. Glava je odlomljena te izgubljena⁵⁹, nedostaje cijela lijeva ruka dok je od desne ostao sačuvan mali dio nadlaktice ispod ramena. Figura je odjevena u plašt prebačen preko lijevog ramena koji potom u naborima pada preko bokova i nogu do desne potkoljenice. Težinom je oslonjena na desnu nogu dok je lijeva savinuta u koljenu i zabačena natrag te položena na naknadno izrađenu plintu. Uz desnu je nogu položeno palmino stablo ukrašeno sa stiliziranim lišćem te se penje do visine koljena gdje dodiruje plašt. Obje su noge bile slomljene ispod potkoljenice, a zatim ponovo sastavljene. Figuri također nedostaju prsti lijeve noge, a stopalo desne noge je bilo slomljeno po sredini te je također naknadno ponovo spojeno te su oštećeni rubovi odjeće u donjem desnom dijelu plašta. Za razliku od ostalih enonskih kipova iz carske skupine, stražnji je dio kipa dobro obrađen, izuzev palminog stabla čija je površina sa stražnje strane ostala u potpunosti neobrađena.⁶⁰

Pretpostavlja se da kip pripada diviniziranom caru s obzirom na odjeću koja podsjeća na Augustovu. Prema N. Cambiju, moguće je da je pripadao Juliju Cezaru s obzirom na to da je on utemeljitelj julijevsko-klauđijevske dinastije te kao takav može pripadati Tiberijevoj carskoj skupini, a uz to navodi i da „po logici stvari, u jednom takvom ansamblu mogao je samo Cezar biti viši od Augusta ili Tiberija“. ⁶¹Jedan od argumenata koji također ide u prilog ovoj interpretaciji jest da je u *Aenoni* bio razvijen Venerin kult (koji se sinkretizmom spojio s autohtonom Anzotikomo čemu svjedoči monumentalna skulptura Venere Anzotike iz Nina) te je, prema vjerovanju da je Venera pramajka roda Julijevaca, vrlo moguće da je carska skupina započinjala s Julijem Cezarom kojeg su potom pratili njegovi nasljednici.⁶² Međutim, N. Cambi isto tako ističe da se ta interpretacija ne može sa sigurnošću potvrditi s obzirom na to da su za Tiberijeva vladanja postojali i drugi pripadnici carske obitelji (Germanik, Druz Mlađi) koji su također bili dio carske propagande.⁶³ J. Bankó i P. Sticotti u svom kataloškom

---

⁵⁹N. CAMBI, 1998, 48.

⁶⁰M. KOLEGA, 1989, 20.

⁶¹N. CAMBI, 1998, 49.

⁶²I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 149 – 150.; M. SUIĆ, 1996, 570.

⁶³N. CAMBI, 2005, 30.

opisu s obzirom na odjeću kip atribuiraju caru Klaudiju usporedivši gasa statuom cara Klaudija iz Lanuvija u Vatikanu koji umjesto palmina stabla pokraj noge ima orla, dok se u ostaloj literaturi, uz atribuciju Juliju Cezaru, kipinterpretira kao prikaz posthumnog cara Augusta.⁶⁴Način prikazivanja careva s plaštem prebačenim preko bokova,koji smo do sada susreli u primjerima cara Augusta i prvog akefalnog kipa, bio je popularan u julijevsko-klaudijevskoj dinastiji, a H. G. Niemeyer taj je tip nazvao „Hüftmantel“. Drugi primjeri takvog načina prikazivanja koji su svrstani u navedeni tip su: kip Tiberija u Kopenhagenu (Ny Carlsberg Glyptoteca), zatim kip Tiberija u Rijksmuseumu u Leidenu, August u Solunu te Tiberije u Musée Municipal u Vasion-la Romaine. Ovim se može zaključiti da akefalni kip pripada nekom od članova julijevsko-klaudijevske dinastije, međutim bez glave koja bi značajno olakšala interpretaciju atribuciju treba tražiti u funkciji, odnosno obiteljskoj propagandi careva te mjestu gdje se nekoć nalazila enonska carska skupina (forum, hram i sl.).⁶⁵

4.5. Akefalni carski kip u togi

Posljednji od četiri monumentalna kipa iz enonske carske skupine najmanji je od navedenih te je poput prethodnogobezglavljen, stoga je pouzdana atribucija otežana (Sl.4.). Izrađen je od kararskog mramora, ukupne visine 2,05 m, a datira se u klaudijevsko razdoblje (40. – 50. godine 1. stoljeća) na temelju stilske i ikonografske interpretacije cara Augusta i cara Tiberija iz iste carske skupine. Lik je odjeven u togu, nedostaju mu obje podlaktice te je glava, koja se nasađivala na vrat pomoću željezne šipke, izgubljena. Težinom se oslanja na lijevu nogu dok je desna savinuta u koljenu i zabačena prema natrag. Nadlaktice su odmaknute od tijela te ispružene prema naprijed. Figura je odjevena u togu koja prekriva cijelo tijelo, s bogatim, plastičnije i mekše modeliranim naborima uz tijelo, a u struku se veže u čvor od kojeg se jedan dio penje preko lijevog ramena i ruke. Nabori nemaju nekakvu određenu linearnu strukturu, već se izmjenjuju „V“ nabori ispod vrata i preko prsiju, a preko nogu nabori u obliku širokog slova „U“. Takav je način modeliranja toga tipičan za klaudijevsko razdoblje. Toga pada sve do gležnjeva gdje su otkrivene noge u sandalama s

---

⁶⁴M. KOLEGA, 1998, 88.

⁶⁵M. KOLEGA, 1989, 20 – 21.

križno postavljenim remenima na stopalima. Kip je vrlo dobro obrađen s prednje i stražnje strane te, izuzev nestale glave, sačuvan u vrlo dobrom stanju.⁶⁶

Kao i kod prethodnih kipova, prvi kataloški opis dali su J. Bankó i P. Sticotti, no osim datacije i opisa nisu pružili nikakvu atribuciju. M. Suić na temelju stava te po obradi nabora na odjeći kip atribuirao jednom od članova flavijske dinastije uspoređujući ga skipom cara Tita iz Vatikanskog muzeja u Rimu. M. Kolega ne daje nikakvu interpretaciju kome bi kip mogao pripadati, već ikonografsku analizu uspoređuje s kipom cara Tiberija iz iste skupine.⁶⁷ Osim ovog akefalnog kipa u togi, upravo iz Nina potječe još jedan sličan primjerak pronađen nedaleko od foruma u drugoj polovici 20. st. (Sl.5.). Kip je sačuvan fragmentarno, odnosno ostao je samo gornji dio tijela, bez donjeg dijela tijela, glave i podlaktica. Prema N. Cambiju, kip vjerojatno nije pripadao carskoj skupini. M. Kolega ga na temelju izrade odjeće datira na kraj Tiberijeva, odnosno početak Klaudijeva razdoblja.⁶⁸

4.6. Domicijan/Nerva

Osim pripadnika julijevsko-klaudijevske dinastije, među carskom skulpturom iz Nina otkriveni su i tragovi flavijske obitelji na koju prvenstveno upućuje sačuvana glava starijeg muškarca koja je izvorno pripadala caru Domicijanu, a naknadno je prerađena u lik cara Nerve (Sl.6.). Skulptura je otkrivena 1989. godine prilikom sondažnih arheoloških iskopavanja u Medovićevom vrtu koje su provodili zadarsko sveučilište te Arheološki muzej u Zadru. Glava je bila položena u dubinu od 1,55 do 2 m te ograđena kamenjem. Izrađena je od mramora svijetložute boje ukupne visine (glava i vrat) od 0,51 m te širine od 0,20 m. Sačuvana je u prilično dobrom stanju s manjim oštećenjima na nosu, gornjoj usni, lijevom uhu te licu. Portret jasno prikazuje starijeg muškarca izborana i mršava lica s kratkom kosom začušljanom na čelo u obliku kovrčica. Čelo je visoko s dvjema duboko urezanim borama i naglašenima nadočnim lukovima s dugim, zaobljenim obrvama. Oči su izrazito velike i različito oblikovane, odnosno desno je oko primjetno veće od lijevog i lošije obrađeno dok je lijevo više ispupčeno. Nos je dug i tanak, a vrh u potpunosti otučen. Usta su tanka i stisnuta, a obrazi naborani. Lice je izduženo sa šiljastom bradom i nenaglašenom vilicom dok je vrat dug i ima naglašenu Adamovu jabučicu. Ispod vrata je sačuvan dio prsnog koša što upućuje na to

---

⁶⁶M. KOLEGA, 1989, 21 – 22.; M. KOLEGA, 1998, 88 – 89.

⁶⁷M. KOLEGA, 1989, 22.; M. SUIĆ, 1996, 570.

⁶⁸N. CAMBI, 1998, 48.; I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 152.; M. KOLEGA, 2003, 53.

da je glava bila umetnuta u tijelo kipa. Stražnji je dio glave loše obrađen s vidljivim ostacima dubokih žljebova koji nalikuju draperiji zbog čega se pretpostavlja da je glava Domicijana, odnosno Nerve izrađena od kamenog bloka koji je prethodno pripadao nepoznatom kipu odjevenom u rimsku odjeću.⁶⁹

Glava nesumnjivo pripada rimskom caru, u ovom slučaju Nervi, a na to upućuje materijal (mramor), nadnaravna veličina skulpture, stilsko-ikonografske odlike te fizionomijske odlike karakteristične za lik Nerve – dugo i naborano lice, dugi nos, male usne, nenaglašena vilica sa šiljastom bradom te naglašena Adamova jabučica. Nervini portreti su rjeđe bili izrađivani kao izvorni prikazi cara, a češće prerađivani od drugih portreta, u njegovom slučaju od portreta cara Domicijana, Nervinog prethodnika na prijestolju Rimskog Carstva nad kojim je rimski senat izglasao *damnatio memoriae* pritom dao uništiti svu spomenu na posljednjeg cara iz dinastije Flavijevaca. Ova je glava trinaesti poznati preklesani portret u korpusu Nervinih portreta.⁷⁰ Kod enonskog primjera prerađivanja portreta elementi koji upućuju na nekadašnji portret cara Domicijana prilično su slabo sačuvani, vještim klesarskim prerađivanjem Nervin je portret većinom prekrio Domicijanov prikaz. Ono po čemu se prepoznaje lik prethodnog cara jest obujam glave te način češljanja koji su relativno ostali netaknuti. Naime, kosa iznad sljepoočnica različito je uvijena u odnosu na uvojke iznad čela, prekriva ušnu školjku te ispred uha ima oblik dugog, lagano savinutog uvojka. Takav tip češljanja prisutan je na II. tipu Domicijanovih portreta kakve susrećemo na novcu i u kamenoj plastici. Crte lica tipične za Domicijanove portrete, poput srcolike gornje usne i četvrtastog oblika lica s punim obrazima i naglašenim podbratkom, u potpunosti su izbrisane. Portret se stilski može usporediti s likom Nerve u Holkham Hallu koji je također preklesani portret Domicijana.

Izrada ovog portreta upućuje na lokalnu radionicu jer Domicijanov prikaz nosi elemente provincijskog izraza, odnosno stilski lagano odstupa od službenog prikaza cara kakav se pojavljuje u središtu Carstva. Njegov se portret veže uz flavijevsko djelovanje na području antičke Enone o čemu najbolje svjedoči enonski kapitolijski hram čija se izgradnja datira u doba Flavijevaca na temelju stilskih odlika arhitektonskih ulomaka hrama te natpisa na frizu zabata koji spominje cara Vespazijana. Osim enonskog, na istočnoj jadranskoj obali zabilježena su tri sačuvana portreta iz flavijevske dinastije (dva portreta cara Vespazijana iz

---

⁶⁹M. KOLEGA, 1992, 59 – 60., 70; ISTA, 1998, 89.

⁷⁰M. KOLEGA, 1992, 61.

Visa i Narone te Domicijanov iz Salone) i još jedan portret Domicijana preklesan u Trajanov s otoka Visa.⁷¹

4.7. Ostale skulpture

4.7.1. Ženski akefalni kip („Junona“)

Prvi od dva ženska kipa, kip božice Junone (Sl.7.) danas se nalazi u Ny Carlsberg Gliptoteci u Kopenhagenu te je nekoć, uz skulpture julijevsko-klaudijevske dinastije, pripadao zbirci Danieli. Skulptura je izrađena od bijelog mramora, visine od 180 cm te joj nedostaju glava, desna ruka i lijeva podlaktica. Figura je oslonjena na lijevu nogu dok je desna savijena prema natrag te je odjevena u jonski hiton i zaogrnutu himationom, a na nogama nosi sandale. Desna je ruka bila podignuta i navodno se naslanjala na dugačko žezlo dok je lijeva ruka bila savijena u laktu te je u ruci vjerojatno držala pateru (tip *Iuno Regina*). J. Bankó i P. Sticotti su u svom kataloškom opisu figuru povezali s likom božice Junone, jednako kao i K. A. Giunio, a uspoređuju ju sa skulpturom Junone iz Bečke akademije lijepih umjetnosti, Junonom Barberini iz Vatikanskih muzeja te Junonom Farnese iz Napulja. K. A. Giunio datira ju u sredinu 1. st. (41.–54. g.) te smatra da je bila jedna od triju kulturnih statua iz enonskog kapitolijskog hrama koji je prethodio flavijevskom, a koja je kasnije dobila mjesto na forumu uz skupinu julijevsko-klaudijevskih skulptura.⁷² S druge strane, M. Kolega smatra da se kip ikonografski ne može atribuirati Junoni, već ženskoj carskoj osobi s obzirom na to da su se u rimskoj umjetnosti ženski carski likovi često prikazivali odjeveni u stilu grčko-rimskih božica. Također ističe da skulptura nedvojbeno pripada julijevsko-klaudijevskoj skupini s obzirom na visinu i oblik odjeće koji su tipični za Kaligulino/Klaudijevo razdoblje.⁷³ Isto je pretpostavio i N. Cambi istaknuvši da je kip imao otvor za nasađivanje glave što upućuje na carsku osobu.⁷⁴

---

⁷¹M. KOLEGA, 1992, 71 – 72.; ISTA, 1998, 89.

⁷²K. A. GIUNIO, 1992, 53 – 57.

⁷³M. KOLEGA, 2003, 55 – 58.

⁷⁴N. CAMBI, 2005, 33.

4.7.2. *Ženski akefalni kip („Izida“)*

Drugi kip koji se u starijoj literaturi atribuirao božici Izidi (Sl.8.) također se prema novim mišljenjima može povezati sa ženskom carskom osobom. Riječ je o skulpturi manjih dimenzija, odjevenoj u hiton s prepoznatljivim Izidininim čvorom na prsima. Figuri nedostaje glava i veći dio ruku. N. Cambi se u svojoj interpretaciji pozvao na B. Kuntić-Makvić koja je iznijela zanimljivu teoriju da skulptura predstavlja članicu carske obitelji ili princezu, u ovom slučaju kraljicu Kleopatru, odjevenu u Izidinu odjeću što nije bilo neuobičajeno u tadašnjoj ikonografiji. Naime, Kleopatra se često prikazivala kao božica Izida, odnosno njezina zemaljska emanacija te se prema stilu odjeće ova skulptura može pripisati upravo njoj. U tome ide u prilog i činjenica da se Kleopatra često prikazivala uz Julija Cezara, kao na primjer u hramu Venere Genetrix u Rimu, a ako se uzme u obzir da prethodno obrađena akefalna skulptura muškarca prikazuje kao Cezara kako je pretpostavio N. Cambi, ta interpretacija i nije sasvim nemoguća.⁷⁵

4.7.3. *Fragment muške glave (Vespazijan?)*

Idući primjer pretpostavljenih carskih skulptura sačuvani je fragment muške glave iz zbirke Danieli (Sl.9.). Od mramorne glave ostala je sačuvana koso odlomljena lijeva strana lica sa stražnjim dijelom glave, a u potpunosti nedostaje desno oko i cijela strana lica, usta i brada. Na čelu su dubokorezane tri horizontalne bore, lijevo oko je izduženo i kapak dodiruje spuštenu luk obrve, a lijevo uho je veliko i otkriveno. Kosa je iznad čela kratko podšišana te pokriva dio sljepoočnice. Budući da je samo mali dio ostao sačuvan, nemoguće je sa sigurnošću odrediti o kojem je carskom kipu riječ, no fizionomija lika, odnosno kosa i način češljanja te visoko čelo s tri paralelne bore podsjećaju na cara Vespazijana. Slične primjere nalazimo u Muzeju umjetnosti u Clevelandu te u naronitanskom Augusteumu. Enonski fragment se datira na kraj 1. st.⁷⁶

4.7.4. *Glava Marka Agripe*

Zatim slijedi glava Marka Agripe (Sl.10.) za koju se ne može točno potvrditi je li pronađena u Ninu ili je u zbirku Danieli dospjela iz nekog drugog kraja. Glava je isklesana od

---

⁷⁵N. CAMBI, 1998, 49.; ISTI, 2005, 32 – 33., bilj. 100; M. KOLEGA, 2003, 60.

⁷⁶M. KOLEGA, 1989, 24 – 25.

jednog mramornog bloka, sačuvana je do vrata te je nekoć bila dio kipa većih dimenzija. Oštećeni su u cijelosti nos, usne, dio brade te su uočljiva manja oštećenja po cijeloj površini glave. Prikaz je realističan s izduženim licem, vrlo duboko usađenim očima te naglašenom čeljusti i borama oko usta. Pramenovi kose začesljani su prema sljepoočnicama i tvore motiv kliješta i lastavičjeg repa, a na glavi je isklesana *corona muralis*. Prema načinu česljanjaportret pripada tipu Gabii Agripinih portreta, a na temelju *corone muralis* s kojom se pojavljuje na novcu i gemama datira se kratko prije smrti 12. godine pr. Kr. Iako nije sasvim sigurna provenijencija skulpture, uz Nin je, osim starijih navoda o enonskom porijeklu, veže činjenica da je Marko Agripa bio prijatelj prvog patrona Enone, Publija Silija Nerve, koja potkrepljuje mogućnost postojanja najranije, predtiberijske skupine carskih skulptura na području Enone, a s glavom Oktavijana iz Osora čini osnovu iz koje se kasnije razvija julijevsko-klaudijevska carska skupina. Glavu je na aukciji u Udinama kupila Ny Carlsberg Gliptoteka u Kopenhagenu gdje se čuva i danas.⁷⁷

4.7.5. Glava mladog Klaudija

Uz glavu Agripe, također se ubraja i sačuvana glava cara Klaudija (Sl. 11.) za koju se isto ne može sa sigurnošću potvrditi mjesto nalaza, odnosno otkud je dospjela u zbirku Danieli i je li uistinu bila dio zbirke. Uz Nin, kao mjesto porijekla također se smatra i Akvileja gdje se danas čuva u Arheološkom muzeju. Mramorna je glava sačuvana s vratom te prikazuje mladog muškarca, pripadnika julijevsko-klaudijevske obitelji. Vrlo je dobro očuvana, izuzev manjih oštećenja na ustima, bradi i nosu te je nekoć bila usađena u kip. Lice je mladoliko i glatko, bez izraženih mimika, dok je kosa plitko urezana i priljubljena uz glavu. Prema kataloškom opisu V. S. M. Scrinari, glava nije bila dio zbirke Danieli, a porijeklo vuče iz Akvileje te se povezuje s portretima Druza Starijeg ili Germanika. F. Poulsen na temelju frizure i fizionomije lica glavu povezuje s mladim Klaudijem ili Britanikom. D. Boschung je atribuirao Klaudiju prije nego je došao na prijestolje Rimskog Carstva, a frizuru uspoređuje s primjerom iz Kassela.⁷⁸

---

⁷⁷M. KOLEGA, 2003, 26 – 28.; N. CAMBI, 1998, 49.

⁷⁸M. KOLEGA, 2003, 45 – 46.

4.7.6. Bista Kaligule

Posljednji je primjer bista Kaligule (Sl. 12.) koja se danas čuva u Civico Museo u Trstu. Mramorna bista sačuvana je s vratom i dijelom poprsja te je djelomično otučena na čelu, nosu, bradi i licu. Prerađena je od fragmenta kipa te je vjerojatno proizvod lokalne radionice s obzirom na to da je znatno lošije kvalitete i stilski se ne može usporediti s prethodnim primjerima. Lice je glatko obrađeno, a pramenovi kratke kose plitko urezani. Na temelju tih odlika bista se pripisuje caru Kaliguli.⁷⁹

4.8. Smještaj skulptura

Uz sve navedeno ostaje pitanje smještaja ove skupine carskih skulptura, a najslabije je istraženo ono vezano uz julijevsko-klaudijevskuskupinu. Naime, za flavijevsku se skupinu lako može pretpostaviti da je bila postavljena unutar trijema koji je flankirao kapitolijski hram ili okruživao čitav forum s obzirom na to da su pronađeni ulomci korniša koji potvrđuju postojanje portika čija se izgradnja, uz kapitolijski hram, datira u vrijeme flavijevske dinastije. Međutim, za julijevsko-klaudijevsku skupinu odgovora nema ili nije u potpunosti jasan zbog toga što je nastala prije nadogradnje foruma i hrama. Dosadašnjim istraživanjima nije utvrđeno postojanje hrama u kojem se mogao štovati carski kult u doba Augusta ili Tiberija, no postojanje carske skupine u tom razdoblju zahtijevalo je gradnju prostora koji bi bio adekvatan za izložbu navedenih skulptura. Već je spomenuto postojanje hrama manjih dimenzija koji je prethodio flavijevskom hramu, međutim ova se skupina po svojoj brojnosti teško može smjestiti unutar istog. Iz tog se razloga njihov smještaj stavlja na samo područje foruma prema analogiji iz ostalih gradova carstva u kojima su carski kipovi bili izlagani na vidljivima mjestima, najčešće na forumu kao simbol političke promidžbe i odanosti vlasti. Enonska skupina julijevsko-klaudijevskih skulptura pronađena je na području foruma, no zbog vrlo slabe očuvanosti i istraženosti samog foruma do daljnjih istraživanja nije moguće točno odrediti njezin smještaj.⁸⁰ M. Suić se poziva na dokumentaciju Ć. Ivekovića koji ističe postojanje triju polukružnih niša unutar bočnih cela kapitolijskog hrama i smatra da su unutar njih bile smještene carske skulpture te da je kult kapitolijske trijade zamijenjen carskim, odnosno da je hram postao *Augusteum*.⁸¹

---

⁷⁹M. KOLEGA, 2003, 52.

⁸⁰I. JADRIĆ- KUČAN, 2010, 155- 156.

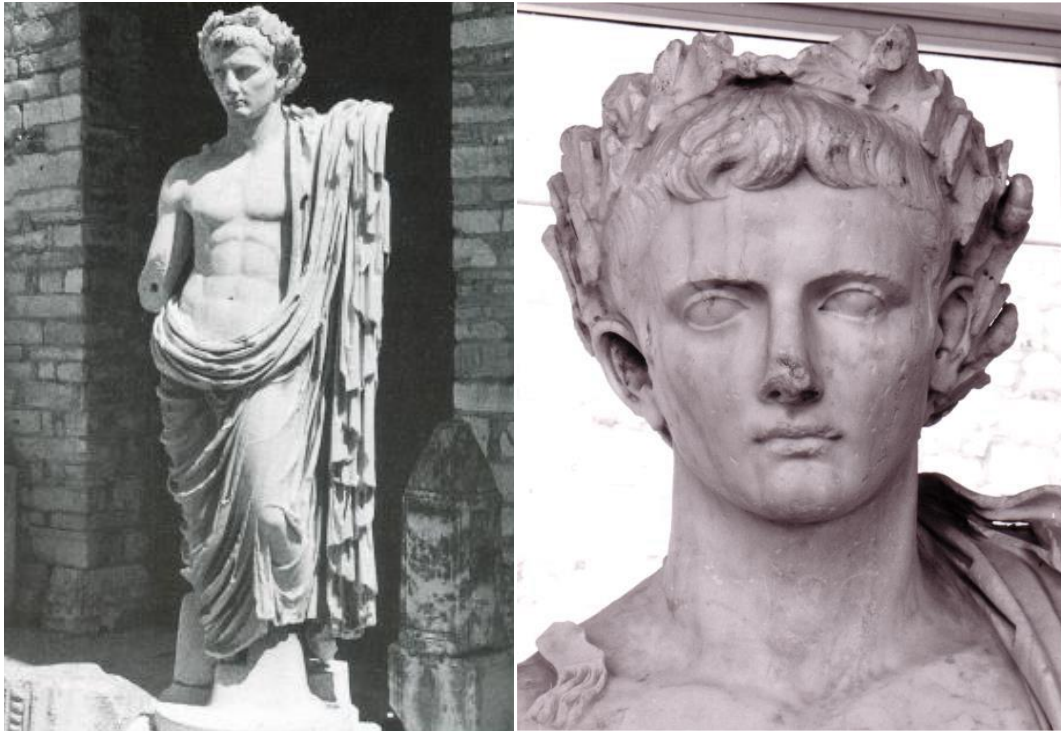
⁸¹M. SUIĆ, 2003, 233.; ISTI, 1996, 570 – 588.

5. ZAKLJUČAK

Antička je Enona bila jedno od značajnih urbanih, kulturnih i vjerskih rimskih središta u Liburniji. U doba Augusta stekla je status municipija, a procvat je doživjela za vladavine julijevsko-klaudijevske i flavijevske dinastije. Vrlo značajnu ulogu u Enoni imao je namjesnik provincije Lucije Voluzije Saturnin za čijeg je djelovanja nastala julijevsko-klaudijevska skupina skulptura. Ta je carska skupina bila posvećena caru, njegovom prethodniku Augustu te julijevsko-klaudijevskoj obitelji. U sklopu skupine sačuvano je sveukupno sedam skulptura od kojih dvije možemo sa sigurnošću atribuirati Augustu i Tiberiju dok se ostali prikazi atribuiraju različitim osobama od strane različitih autora. Među takvima je monumentalni akefalni kip koji navodno predstavlja Julija Cezara, jedan neatribuirani akefalni kip u togi, fragment kipa u togi također nepoznatog karaktera te dva ženska kipa s pretpostavljenim prikazima Junone i Izide za koje se istovremeno smatra da predstavljaju ženske carske osobe. Osim skulptura, u skupinu se ubrajaju i portreti, a u slučaju roda Julijevaca tu su glava mladog Klaudija te bista Kaligule. Julijevsko-klaudijevsku carsku skupinu naslijedila je flavijevska skupina o čemu svjedoči portret cara Domicijana preklesan u portret Nerve te fragmentirani portret uz pretpostavku da je prikazivao cara Vespazijana. Uz Flavijevce se još veže i značajna graditeljska aktivnost u Enoni u koju spada izgradnja monumentalnog hrama s posvetom caru Vespazijanu te preuređenje foruma. Prije svih navedenih primjera javlja se i portret Agripe čija se provenijencija ne može sa sigurnošću potvrditi, no ako uistinu pripada enonskoj carskoj skupini to bi značilo da je na prostoru Enone julijevsko-klaudijevskoj skupini prethodila skupina skulptura iz doba Augustove vladavine, što bi uz Oktavijanovu glavu iz Osora ujedno značilo i najraniju pojavu carskog portreta i općenito carskog kulta na istočnoj jadranskoj obali. Nažalost, zbog slabe istraženosti, ali i slabo sačuvane dokumentacije s davnih arheoloških istraživanja, pitanje carskog kulta i skupine carskih skulptura u Enoni u većoj mjeri nije u potpunosti odgovoreno. Brojnost nalaza koji svjedoče o promidžbi carskog kulta u Enoni upućuje na to da grad u političko-religijskom smislu nije posustajao od drugih rimskih gradova na istočnoj jadranskoj obali, no prisutan je niz dilema i polemika u kojima se brojni autori koji se bave problemima antičke Enone ne mogu sasvim usuglasiti. Je li se u Kapitolijskom hramu štovao isključivo kult kapitolijske trijade ili je naknadno pretvoren u *Augusteum*? Je li julijevsko-klaudijevskoj skupini carskih skulptura prethodila skupina iz Augustova doba? Kome uistinu pripadaju fragmentirani ostaci skulptura te naposljetku gdje su skulpture bile smještene? Odgovore na ta pitanja mogla bi pružiti

jedino buduća arheološka istraživanja, prvenstveno na prostoru foruma i kapitolijskog hrama čiji su ostaci slabo istraživani, a vjerojatno kriju najviše tajni.

6. ILUSTRACIJE

Slika 1. Kip cara Augusta (N. CAMBI, 1998, 47.; I. JADRIĆ-KUČAN, 2010, 153.)

Slika 2. Kip cara Tiberija (I. JADRIĆ – KUČAN, 2010, 154.)

Slika 3. Akefalni carski kip (I. JADRIĆ - KUČAN, 2010, 152.)

Slika 4. Akefalni carski kip u togi (I. JADRIĆ - KUČAN, 2010, 155.)

Slika 5. Fragment toga kipa (N. CAMBI, 1998, 48.)

Slika 6. Glava cara Nerve (N. CAMBI, 1998, 48.)

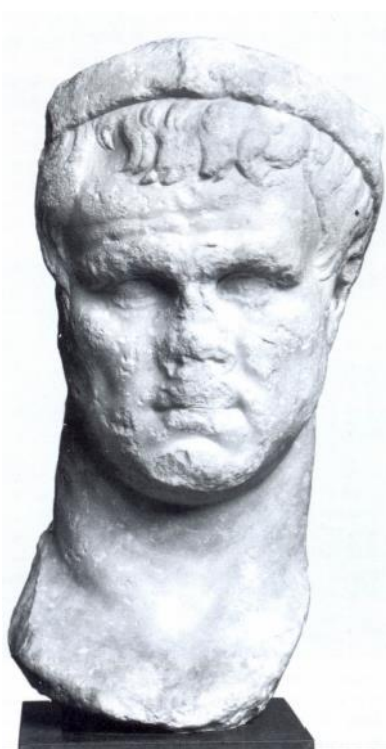
Slika 7. Ženski akefalni kip („Junona“) (K. A. GIUNIO, 1992, 55.)

Slika 8. Ženski akefalni kip („Izida“) (I. JADRIĆ - KUČAN, 2010, 155.)

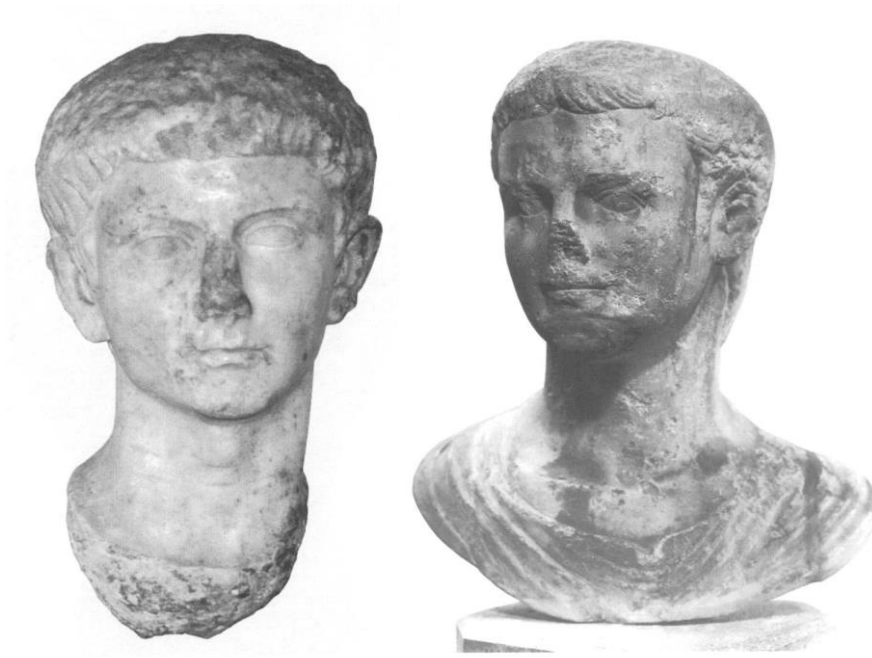

Slika 9. Fragment muške glave (Vespazijan?) (M. KOLEGA, 1989, 57.)

Slika 10. Portret Agripe (N. CAMBI, 2005, 19.)

Slika 11. Glava cara Klaudija (N. CAMBI, 2000, kat. br. 27, tab. 26)

Slika 12. Bista cara Kaligule (N. CAMBI, 2000, kat. br. 45, tab. 53)

7. LITERATURA

- BETZ, A., 1938. – *Untersuchungen zur Militärgeschichte der römischen Provinz Dalmatien*, Rohrer, Beč
- CAMBI, N., 1990. – Antički portret u Dalmaciji i Istri, Arheološki muzej Zadar, Zadar
- CAMBI, N., 1997. – Svetište (*Augusteum*) u Oneu (*Oneum?*), Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar, str. 71 – 82
- CAMBI, N., 1998. – Skupine carskih kipova u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Histria Antiqua* (4), 45 – 61
- CAMBI, N., 2000. – *Imago animi: antički portret u Hrvatskoj*, Split: Književni krug
- CAMBI, N., 2005. – Kiparstvo rimske Dalmacije, Split: Književni krug
- CAMBI, N., 2010. – Rimski vojni tropeji u Dalmaciji, *Adrias: zbornik radova Zavoda za znanstveni i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Splitu*, (17), 125 - 150
- DEMICHELI, D., 2015. – *Conventus Liburnorum, conventus Scardonitanus*, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 108(1), 91 – 108
- DUBOLNIĆ GLAVAN, M., 2015. – *Civitas Aenona*, primjer romanizacije liburnske općine, Doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar
- GIUNIO, K. A., 1992. – Junona, od Nina do Kopenhagena, *Diadora* 14, Zadar, 53 – 59
- JADRIĆ – KUČAN, I., MILETIĆ, Ž., 2008. – Liburnski carski kult, *Archeologia Adriatica*, 2(1), 75 – 90
- JADRIĆ – KUČAN, I., 2010. – Carski kult u rimskoj provinciji Dalmaciji, Doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar
- JADRIĆ – KUČAN, I., 2012. – Pokrajinski carski kult u rimskoj provinciji Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 105, Arheološki muzej Split, 41 – 66
- KOLEGA, M., 1989. – Rimska portretna plastika iz zbirke Danieli, Arheološki muzej Zadar, Zadar
- KOLEGA, M., 1992. – *Damnatio memoriae* u rimskoj portretnoj umjetnosti: Domicijan/Nerva u Ninu, *Diadora* 14, Zadar, 59 – 82
- KOLEGA, M., 1998. – Carski kipovi julijejsko-klaudijejske dinastije u Enoni, *Histria Antiqua*(4), 85 – 91
- KOLEGA, M., 2003. – Antička kamena plastika u Liburniji od 1. do 4. stoljeća, Doktorski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar

- SINOBAD, M., 2007. – Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj, *Opuscula archeologica* 31(1), 221 – 263
- SUIĆ, M., 1996. – Antički Nin (*Aenona*) i njegovi spomenici, *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske: opera selecta*, Zadar, 535 – 595
- SUIĆ, M., 2003. – *Antički grad na istočnom Jadranu*, Golden Marketing, Zagreb

Sažetak

ENONSKA SKUPINA CARSKIH SKULPTURA

Ključne riječi: *Aenona, carska skulptura, rimski carski kult*

Antička *Aenona*, nekadašnje naselje zajednice Liburna i rimski municipij na istočnoj obali Jadrana, danas čini značajan dio povijesti grada Nina. Posljednjih desetljeća 1. st. pr. Kr. za vladavine cara Augusta, Enona se uzdigla na rang municipija što je dovelo do stvaranja važnog urbanističkog, političkog i kulturnog rimskog središta. Uvedeno je rimsko pravno uređenje, mijenja se gradski prostor, odnosno gradi se prema rimskim načelima arhitekture, društvo dolazi u dodir s novom religijom te započinje proces upoznavanja enonske zajednice s rimskom carskom vlašću uvođenjem štovanja carskog kulta. Najistaknutiji primjer takvog štovanja u Enoni je zabilježenu carskim skulpturama koje su većinom otkrivene na području rimskog foruma u sjeverozapadnom dijelu grada tijekom arheoloških istraživanja u 18. st. Većina pronađenog materijala vezanog uz rimski carski kult pripisuje se julijevsko-klaudijevskoj dinastiji dok je manji dio pripadao flavijevskoj dinastiji. Danas je sačuvano ukupno sedam skulptura, od kojih su najreprezentativniji primjeri Augusta i Tiberija, dok su ostali primjeri akefalni ili fragmentalno sačuvani. Tu spadaju i portreti među kojima se ističe Domicijan/Nerva, Klaudije i Kaligula, a vrlo vjerojatno i Agripa. Većina se tih skulptura danas čuva u Arheološkom muzeju u Zadru.

Summary

A GROUP OF IMPERIAL STATUES FROM AENONA

Key words: *Aenona, imperial statue, roman imperial cult*

Ancient *Aenona*, once a Liburnian center turned into a Roman city situated on the eastern Adriatic coast, constitutes a significant historical part of the city of Nin today. In the last few decades of the 1st century BC, during the reign of Emperor Augustus, *Aenona* was granted the status of a municipality which led to its transformation into an important urban, political and cultural Roman center. Under Roman authority the city was introduced to the Roman legal system, the city's architecture started to change in accordance with the Roman construction principles, and the society accepted the new form of religion and power. With the latter began the process of securing the Roman rule by establishing the Roman imperial cult within the community. One of the most distinct examples of the imperial cult in *Aenona* is represented by the group of imperial statues found during archaeological excavations in the 18th century in the forum area in the northwest part of the city. The majority of the excavated material represents the Julio-Claudian dynasty with the rest belonging to the Flavian dynasty. Seven statues remain today, two of which depict emperors Augustus and Tiberius, while the rest are acephalous or were only preserved in large fragments. Furthermore, several portraits have been found. One depicts emperor Nerva whose image was resculpted from a portrait of emperor Domitian, while the others show emperors Claudius and Caligula. There is one portrait of Marcus Agrippa whose provenance is not entirely certain. Most of these statues are now being kept in the Archaeological museum in Zadar.